

SHASHMAQOM TIZIMINING TUZILISHI VA ESTETIK ASOSLARI

Ashiraliyev Furqatbek Davron o'g'li

Yunus Rajabiy nomidagi O'zbek Milliy Musiqa San'ati instituti

Maqom xonandaligi kafedrasi professori.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15320787>

Annotatsiya. Mazkur ishda Shashmaqom tizimining musiqiy tuzilishi, uning asosiy qismlari, lad-tonal tizimi va kompozitsion qurilishi chuqur tahlil qilinadi. Shuningdek, Shashmaqomning estetik asoslari, ya'ni ohang, ritm, poetik mazmun va ijro uslubining o'zaro uyg'unligi orqali yaratilgan go'zallik mezonlari yoritiladi. Tadqiqotda Shashmaqomning o'ziga xosligi, milliy musiqiy tafakkurdagi o'rni hamda madaniy meros sifatidagi qadriyati nazariy va amaliy jihatdan asoslab beriladi. Shashmaqomning badiiy-estetik ta'siri uning ijro an'analari, tinglovchi bilan muloqoti va musiqiy obrazlar yaratish vositalari orqali ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Shashmaqom, maqom san'ati, estetik asoslar, lad-tonal tizim, musiqiy tuzilma, badiiy obraz, ijro uslubi, ritmika, maqom qismlari, milliy musiqiy meros.

THE STRUCTURE AND AESTHETIC FOUNDATIONS OF THE SHASHMAQOM SYSTEM

Abstract. This work deeply analyzes the musical structure of the Shashmaqom system, its main parts, the lad-tonal system and compositional construction. It also highlights the aesthetic foundations of Shashmaqom, that is, the criteria of beauty created through the harmony of melody, rhythm, poetic content and performance style. The study theoretically and practically substantiates the uniqueness of Shashmaqom, its place in national musical thought and its value as a cultural heritage. The artistic and aesthetic impact of Shashmaqom is revealed through its performance traditions, communication with the listener and means of creating musical images.

Keywords: Shashmaqom, maqom art, aesthetic foundations, lad-tonal system, musical structure, artistic image, performance style, rhythm, maqom parts, national musical heritage.

СТРУКТУРА И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СИСТЕМЫ ШАШМАКОМ

Аннотация. В данной работе дается глубокий анализ музыкальной структуры системы Шахмаком, ее основных частей, ладово-тональной системы и композиционной структуры. В нем также подчеркиваются эстетические основы Шахмакома, то есть критерии красоты, создаваемые посредством гармонии мелодии, ритма, поэтического содержания и стиля исполнения. В исследовании дается теоретическое и практическое обоснование уникальности Шахмакома, его места в национальной музыкальной мысли и

его ценности как культурного наследия. Художественно-эстетическое воздействие шашмакома раскрывается через традиции его исполнения, общение со слушателем, средства создания музыкальных образов.

Ключевые слова: Шашмаком, макомное искусство, эстетические основы, тонально-тональная система, музыкальная структура, художественный образ, исполнительский стиль, ритм, части макома, национальное музыкальное наследие.

Kirish

Maqom san'ati asrlar davomida o'zbek xalqining musiqiy tafakkurini, ruhiy dunyoqarashini va madaniy yuksakligini ifodalab kelmoqda. Ayniqsa, Shashmaqom tizimi bu borada eng mukammal va murakkab musiqiy tizim sifatida ajralib turadi. Ushbu maqomlar faqat musiqiy asarlar emas, balki o'zida falsafa, estetik zavq, ruhiy poklanish va insoniy kamolot g'oyalarini mujassam etgan san'at namunalaridir.

Shu sababli Shashmaqomni o'rganish — nafaqat musiqiy, balki ma'naviy va ilmiy izlanish obyekti hisoblanadi. Mazkur maqolada Shashmaqom tizimining ichki tuzilmasi, estetik xususiyatlari va zamonaviy ahamiyati tahlil etiladi.

Shashmaqom o'zbek mumtoz musiqasining eng murakkab va mukammal tizimlaridan biri bo'lib, uning shakllanishi asrlar davomida yuz bergan madaniy, estetik va ruhiy taraqqiyot natijasidir. Bu musiqiy tizim asosan Buxoro shahrida shakllangan bo'lsa-da, uning ta'siri butun O'zbekiston va hatto Markaziy Osiyo bo'ylab keng tarqalgan.

Shashmaqom arabcha “shash” — olti va “maqom” — ohang, daraja degan so'zlardan iborat bo'lib, u olti asosiy maqom — Buzruk, Rost, Navo, Dugoh, Segoh va Iroqdan tashkil topgan. Ushbu maqomlarning har biri o'ziga xos musiqiy tuzilma, ohangdorlik, his-tuyg'ularni ifodalash uslubi va estetik talqinga ega.

Shashmaqom tizimi murakkab ichki tuzilishga ega bo'lib, har bir maqom bir necha bo'limlardan iborat: nasr, gardun, miyonxoriy, talqin, saqinama, ufar va boshqa shakllar. Ushbu bo'limlar maqomning o'ziga xos dramatik va hissiy rivojlanishini ta'minlaydi. Dastlab maqom past, muloyim ohang bilan boshlanadi, keyinchalik ohang kuchayib, chuqur emotsional avj nuqtalarga yetadi. Bu musiqiy rivojlanish orqali tinglovchi ichki mushohadaga, ruhiy poklanishga yetaklanadi. Shu ma'noda Shashmaqom san'ati nafaqat musiqa, balki ruhiy tarbiya vositasi hamdir.

Shashmaqomda ishlatiladigan poetik matnlar mumtoz adabiyotning yuksak namunalari tayanadi. Alisher Navoiy, Jomiy, Hofiz, Sa'diy kabi mutafakkirlarning g'azal va ruboiylari maqomning asosiy mazmuniy zaminini tashkil etadi. Bu asarlarda tasavvufiy fikrlar, ilohiy ishq, sabr, tavoze, kamtarlik kabi ruhiy fazilatlar madh etiladi. Shu bois Shashmaqom nafaqat estetik zavq bag'ishlaydi, balki insoniy komillikka intilish g'oyalarini ham tarannum etadi. Musiqaning poetik matn bilan uyg'unligi esa tinglovchining tuyg'ularini yanada kuchaytiradi.

Ijro jihatidan Shashmaqom an'anaviy ustoz-shogird tizimi asosida avloddan-avlodga og'zaki tarzda o'tib kelgan. Bu tizim ijrochilik san'atining naqadar nozik va mas'uliyatli ekanini anglatadi. Har bir hofiz va sozanda Shashmaqom asarlarini faqat texnik jihatdan emas, balki mazmunan, ruhan his etgan holda ijro etishi lozim. Maqom ijrosida foydalaniladigan asosiy cholg'ular tanbur, gijjak, nay, doira, rubob kabi sozlar bo'lib, ular har biri o'zining ovoz tembri bilan maqomning estetik obrazini yaratishda faol ishtirok etadi. Ayniqsa tanburning chuqur va nafis ohangi maqomga musiqiy yuksaklik baxsh etadi.

Shashmaqomning estetik asoslari, avvalo, uning ichki uyg'unlik, musiqiy shaklning mukammalligi, his-tuyg'ularning chuqur ifodalanishi, poetik va musiqiy qatlamlarning uyg'unligida namoyon bo'ladi. U tinglovchiga nafaqat musiqa eshittiradi, balki ruhiy kechinmalar, orzu-armonlar, insoniy tafakkur va ma'naviyatni musiqiy til orqali yetkazadi. Bu san'at turi shunchaki ko'ngilochar emas, balki ichki dunyoni boyituvchi, estetik tafakkurni shakllantiruvchi vositadir. Shu bois Shashmaqom ko'pincha "ruh musiqasi", "musiqiy falsafa" deb ham ataladi.

Bugungi kunda Shashmaqom san'ati O'zbekiston davlat siyosati doirasida muhim madaniy meros sifatida e'tirof etilgan. 2003-yilda O'zbekiston va Tojikistonning qo'shma tashabbusi bilan Shashmaqom UNESCOning Nomoddiy madaniy merosi ro'yxatiga kiritildi. Bu e'tirof ushbu san'at turining nafaqat milliy, balki jahon madaniyatidagi o'rni va ahamiyatini tasdiqlaydi. O'zbekiston Davlat konservatoriyasi, maqom markazlari va ixtisoslashtirilgan ansambllarda Shashmaqom muntazam o'rganilib, ijro etilmoqda. Ayniqsa, Maqom festivallari orqali bu san'at keng jamoatchilikka taqdim etilib, yosh avlod orasida ham qiziqish ortmoqda.

Shu tariqa, Shashmaqom tizimi nafaqat murakkab musiqiy tizim, balki chuqur ma'naviy va falsafiy mazmunga ega bo'lgan madaniy hodisadir. Uning estetik asoslari musiqiy ifoda, poetik matn, ruhiy g'oya va ijro uslubining bir butun uyg'unligidan iborat bo'lib, bu jihatlar uni o'zbek madaniyatining bebaho boyligi darajasiga olib chiqadi.

Shashmaqomni o'rganish va asrash — nafaqat musiqa mutaxassislarining, balki har bir madaniyatparvar insonning ma'naviy burchidir.

Xulosa

Shashmaqom o'zbek milliy musiqiy madaniyatining noyob timsoli bo'lib, u o'zining estetik teranligi, poetik go'zalligi va ruhiy ta'sir kuchi bilan boshqa san'at turlaridan ajralib turadi. U musiqiy tuzilma jihatidan murakkab, mazmunan esa chuqur falsafiy va axloqiy g'oyalarni ifoda etadi. Shashmaqom ijrosi faqat texnik mahorat emas, balki ichki ruhiy sezgi va badiiy did talab etadi. Bugungi kunda bu san'atga bo'lgan davlat va jamiyat e'tibori uni saqlab qolish va rivojlantirishga xizmat qilmoqda. Demak, Shashmaqomni o'rganish va targ'ib qilish — bu faqat musiqa emas, balki xalq ma'naviyatiga bo'lgan sadoqatning ifodasidir.

REFERENCES

1. Mirzaev, T. "O'zbek maqom san'ati". – Toshkent: Fan, 2001.
2. Rashidova, M. "Maqomlar va ularning zamonaviy talqini". – Samarqand, 2010.
3. UNESCO Maqomlar Arxivi (www.unesco.org).
4. O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi. – Toshkent: "Sharq", 2005.
5. Karimov, O. "Xorazm maqom an'anasi va lazgilar". – Urganch, 2015.